

**Utafor folkeskikken – stedet der andre bor,
eller ”Wenn jemand eine Reise tut” ...**

IRMELIN MARTENS

Martens, I. 2007: **At the back of beyond – a place where other people live, or “When jemand eine Reise tut” ...** *jenny-rita.org*

In a paper from 1998 I concluded that the inhabitants of the marginal areas were not just the passive recipients of influences seeping slowly in from the central areas, which is the role these poor, isolated people so often have been allotted by Norwegian cultural historians. I even expressed the view that this is a general phenomenon; that populations in marginal areas felt the need to share in the values and practices of the larger society.

This paper is based on my own travels as a tourist in Bhutan and Morocco, supplemented by limited studies of literature describing modern conditions. Some examples are given of settlement and agricultural practices and other resource utilizations in the mountainous areas of these two countries. I fully agree with von Furer-Haimendorf (1975) in his statement on Nepal: ”A self-contained peasant economy based on agriculture and animal husbandry could not be sustained by the natural resources of valleys lying above 10.000 feet, and even below that level larger concentrations of populations could grow only where the income of trade supplement the yield of subsistence farming”. People in such areas were, as all other people dependent on skilled craftsmen of different kinds, like blacksmiths and carpenters.

Animal husbandry is very important in marginal areas. Surplus production from this activity is only one out of many different ways to obtain commodities for exchange. In return, the population there not only got necessities like grain, wool and salt, but even luxuries like silk, precious metals and jewellery, which were used as ethnic markers, for religious purposes and to mark their participation in common cultural values and to demonstrate their own cultural abilities.

Irmelin Martens, professor emeritus, Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo, P.O. Box 6762 St. Olavs plass, N-0130 Oslo, Norway. Telephone: (+47) 22851940. E-mail: irmelin.martens@khm.uio.no

Private address: Geologsvingen 67A, N-0380 Oslo, Norway.

Key words: Marginal settlement, resource utilization, goods exchange, cultural values

I noen lettsindige øyeblikk har jeg slått frempå om at jeg engang skal skrive en artikkel med tittelen ”Utafor folkeskikken”, og nå griper jeg sjansen. Noen viktige synspunkter ble presentert i artikkelen ”Some cultural aspects of marginal settlement and resource utilization in South Norway” (Martens 1998).

Ingen plasserer seg selv utafor folkeskikken annet enn i spøk og i trygg forvisning om å være vel anbrakt på innsiden. Mitt utgangspunkt var at det har vært viktig for befolkningen i marginalområdene å være innenfor folkeskikken; å ha del både i den materielle og åndelige kultur i mer sentrale strøk og ikke minst i feiringen av årets og livets høytider. Utnyttelsen av egne ressurser, som myrmalm og vilt, tok ikke bare sikte på å bytte til seg varer for å overleve materielt, men også for å få del i kulturverdiene i vid forstand. Ikke minst var det viktig å markere sin egenart i mange sammenhenger, for eksempel i dekorasjoner på bygninger, i

kunsthåndverk og på andre lett synlige områder. Tar man de riktige brillene på, er det ikke vanskelig å få øye på de selvstendige, i noen tilfelle rent av ekshibisjonistiske uttrykk dette har gitt seg i nyere norsk bondekultur. Noen stikkord kan være smykke- og draktskikk, bryllupsfeiring og bygningskultur.

Man skulle ikke tro det var nødvendig å argumentere mot selvbergingsøkonomien anno 2006, men det er fortsatt ikke uvanlig å støte på oppfatningen om at det meste av det man trengte, ble laget lokalt, og så var det jo så vrient å ta seg frem i bratt og ulendt terreng at det var bedre å holde seg hjemme. Skal man tolke den gamle oppfatningen om selvbergingshushold og vanskelige kommunikasjoner snevert – slik det passer meg i denne sammenhengen – får man oppfatningen om et statisk og stakk konservativt samfunn med på kjøpet. De lange linjer i norsk kulturhistorie, som så ofte har vært fremhevet, har et klart slektskap med disse holdningene. Men så var jo norske bønder litt av noen tusenkunstnere: De laget det jernet de trengte, smidde sine våpen og redskaper og mestret flere håndverk på et profesjonelt nivå. Godt gjort, spør du meg!

Min konklusjon i artikkelen fra 1998 var: Befolkningen i marginalområdene var aktivt interessert i å få del i kulturen i ”storsamfunnet”. De var ikke de stakkars passive mottakerne av nye impulser utenfra som langsomt nådde ut til dem, som man ofte har sett for seg. Jeg antydte også at dette ikke var noe særnorsk trekk, men hadde relevans for langt større områder.

Det var ikke vanskelig å finne belegg for dette i litteraturen, men fortrinnsvis på et generelt og teoretisk nivå (for eksempel Wolf 1966, Appadurai 1988). Det sistnevnte verket bærer tittelen ”The social life of things. Commodities in cultural perspective”. Jeg fant ikke mye som var sett fra mitt marginalperspektiv, og forskere flest har nok vært lite opptatt av slike perspektiver.

”Wenn jemand eine Reise tut”

Siden den forrige artikkelen ble skrevet, har jeg hatt gleden av å reise til flere land eller områder som man med en frekkis kan plassere utenfor folkeskikken: Bhutan og fjellandsbyer i Atlasfjellene i Marokko, og når man reiser rundt med mine oppfatninger i hodet, kan man gjøre mange interessante observasjoner. Det er noen slike jeg har tenkt å presentere her, underbygd av studier av en begrenset litteratur om disse områdene. Litteraturen gjelder moderne forhold, med en del generelle bemerkninger om flere fenomeners høye alder.

De feltene hvor det er lettest å gjøre egne observasjoner, er klesdrakt og bygningskultur. Ingen samfunn man kan besøke som turist, er i dag upåvirket av moderne produksjon og økonomi og de fellestrekk som følger av radio og fjernsyn, og fjernsynsantennene fins nær sagt overalt. Samtidig kan innflytelse fra den moderne verden føre til mottrekk i større vektlegging av egne særtrekk.

Det er selvsagt viktig å få tak på noen grunntrekk i økonomien: Hvordan og i hvilken utstrekning har man utnyttet egne ressurser med henblikk på vareutveksling? Hvilke råvarer brukes til klær, og er de viktigste tekstilene egenproduserte eller tilført utenfra? Hva med bygningskultur og bygningsmaterialer? Jeg må nøye meg med noen lett tilgjengelige trekk, mens mange grunnleggende forhold vedrørende samfunnsstruktur, inkludert religionens rolle, ligger utenfor hva jeg har ambisjoner om å gå inn på, for ikke å snakke om hvilken rolle etniske forskjeller har spilt i relevante kulturelle sammenhenger. I en uhøytidelig artikkel blir det heller ”fritt valg på øverste hylle”, uten smålige hensyn til kronologi.

Først vil jeg gå tilbake til min egen definisjon av marginaljordbruk: Marginaljordbruk utnytter i stor grad arealer med lav primærproduksjon pr. arealenhet og hvor bare et meget begrenset antall kulturplanter kan modnes. Årsakene er klimatiske og/eller edafiske (Martens 1989:73).

Innenfor en slik ramme er det selvsagt rom for store variasjoner, men i de områdene jeg har besøkt og prøvd å finne ut mer om, er det to forhold som er felles, nemlig at husdyrhold spiller en langt større rolle enn åkerbruk, og at kornvarer er blant de varer som oftest måtte skaffes utenfra.

Von Fürer-Heimendorf skriver om Nepal: "A self-contained peasant economy based on agriculture and animal husbandry could not be sustained by the natural resources of valleys lying above 10.000 feet, and even below that level larger concentrations of populations could grow only where the income of trade supplement the yield of subsistence farming (1975:286). Det lød som musikk i mine ører, og nedenfor vil jeg bruke hans undersøkelse som et interessant eksempel.

Ethvert samfunn er avhengig av spesialister til å produsere varer og tjenester, med smeder som en viktig gruppe. Varer og tjenester må betales med egen overskuddsproduksjon. Overskuddet kunne komme fra egen primærproduksjon, særlig husdyrprodukter, eller fra utnyttelse av andre lokale ressurser, men som vi skal se, kan egen arbeidskraft, investert i handelsvirksomhet eller på annen måte, være en viktig del av økonomien. Blant de spørsmålene som trenger seg på, er hvor viktige råvarer som jern og andre metaller kom fra og hvor de ble bearbeidet til ferdigvarer? Med min bakgrunn i undersøkelse av jernvinne i en norsk marginalbygd i jernalder og middelalder, er utnyttelsen av egne ressurser i vid forstand, som det norske "selvbergingshusholdet" har så mange spennende eksempler på, et kjernespørsmål. Slike spørsmål er det vanskelig å finne noen god omtale av, men illustrasjoner, særlig av kvinner i festdrakt med store smykkeoppsetninger av sølv og andre materialer som ikke er alminnelig utbredt, viser hvor aktuelle slike spørsmål er.

Bhutan, "Tordendragens land"

Vinteren 1998 var jeg så heldig å få reise sammen med gode venner til det lille fjellandet Bhutan, som ligger i sydskråningen av Himalaya mellom Tibet og India. Høyden over havet varierer fra 300 m langs grensen mot India, til 7300 m ved grensen mot Tibet, en strekning i størrelsesorden 150 km, og mellom 26,5 og 29° nordlig bredde. Landet deles inn i tre klimaregioner, alpin, temperert og tropisk. Den høyestliggende bosetningen når opp til 3750 m.o.h. og enda høyere oppe holder yaknomadene til.

Ca 70 % av arealet er skog og nesten 25 % er fjell. Skoggrensen ligger på ca 4000 m. Følgelig er jordbruksarealet begrenset (7,8 %) (B Bhattacharaya i Fraser et al. 2001:kap. 2). Med så store variasjoner i høydeforhold og klima er jordbruksvilkårene og hvilke planter som dyrkes, meget varierende. Ris, som er det viktigste kornslaget, dyrkes opp til ca 2500 m.o.h. De aller fleste bøndene er selveiere. Kjerneområdene er de indre dalene, i den tempererte sonen. Bygg, poteter og sennepsfrø er viktige produkter i denne sonen. Dalene har ofte bratte fjellsider med derav følgende erosjonsproblemer. Det mest karakteristiske ved jordbruket er blandingen av åkerbruk, husdyrhold og skogsdrift. I den alpine sonen er åkerbruket ubetydelig eller fraværende. Husdyrbruket er ofte basert på transhumance, men jeg har ikke funnet noen omtale av flytting fra de faste bostedene til høyereliggende sommerbeiter, bare av yaknomadenes flytting til lavereliggende områder om vinteren. Kua er det vanligste husdyret. En tabell fra 1988-90 viser at 90,3 % av brukene på landsbasis ikke har sauer og 74,6 % har ikke geiter (B. Bhattacharaya i Fraser et al. 2001:49ff. og 83). Saueholdet er mest omfattende i høyereliggende områder. Yak, som er et meget hardført kveg som tåler streng kulde og kan utnytte de høyestliggende beitemåtene, er vanlig i høyereliggende områder. (Se mer om yak i omtalen av Nepal nedenfor). I publikasjonen "The Middle Path. National Environmental Strategy for Bhutan" fra 1998, sies det at i mange områder holdes husdyr primært som en finansiell og sosial investering. Husdyrprodukter ble brukt i byttehandel.

"The Middle Path" oppgir at Bhutan har begrensede mineralressurser, mest i lavområdene nær India. Jernmalm nevnes ikke. Hos B. Bhattacharaya fant jeg imidlertid en

interessant opplysning om at slagforekomster i mange deler av landet viser at utvinning av jern og bly/sink har vært utført ”i mer enn tusen år” (op.cit:35).

Vi bodde i hovedstaden Thimpu, som ligger i Thimpudalen i den vestre delen av landet, ca 2300 m.o.h. Vi tok også turen over Dochu La-passet på over 3000 m til Punakha, hvor vi var så heldige å være til stede under en buddhistfestival. Den smale og svingete veien, med bratte lier både på oversiden og nedsiden, forteller sitt om vanskelige kommunikasjoner på tvers av dalene, men her som ellers har man trosset slit og vanskeligheter for å ha nødvendig kontakt med naboene.

Ingen elver er farbare. Fire fjellpass fører over til Tibet, fra Paro og Punakha i vest og Tashigang i øst. Forbindelsene med Tibet er meget gamle. Store deler av befolkningen er av tibetansk opprinnelse, og den tidligste immigrasjonen, som samtidig introduserte buddhismen, føres tilbake til 6.-7. århundre e.kr. (A. Bhattacharaya i Fraser et al. 2001:172). Det ble bygd hengebroer over elvene på veiene til Tibet så tidlig som i det 14. århundre (B. Bhattacharaya i Fraser et al. 2001:123).

Med så store variasjoner i klima og landskap ligger forholdene godt til rette for overskuddsproduksjon og vareutveksling mellom høyere- og lavereliggende deler av landet, og jeg har funnet flere trekk som viser at befolkningen har visst å ta vare på slike muligheter. Videre har beliggenheten mellom India og Tibet gitt landet en god posisjon i transitt-handelen mellom disse to landene. Men, hva har jeg så klart å finne ut om de kulturelle aspektene ved ressursutnyttelsen i Bhutan?

Jeg vil begynne med klesdrakten. Befolkningen har i dag plikt til å følge nasjonal klesskikk, og selvsagt blir forskjellige materialer benyttet. I de høyereliggende delene av landet er saueull det viktigste materialet, men man har også brukt noe yakull (Grieder 1995:5). Veving er en viktig hjemmeindustri.

Hovedplagget for kvinner kalles kira, og den er interessant av flere grunner. Den består av et rektangulært tøyestykke, ca 150-180 cm bredt og ca 275 cm langt som blir slått rundt kroppen på en spesiell måte og holdt sammen med spenner på skuldrene og av et belte. Kiraen er hovedsakelig laget av bomull, men de fineste festplaggene har fine mønstre av innvevd silke, og det tar fra 6 måneder til et år å håndveve en slik kira. De tradisjonelle beltene kunne være opptil 45 cm brede og fint mønstret. De kan være laget av silke, ull og bomull, og iallfall i dag kan de ha sølv- og gulltråder innvevd (Brosjyre fra Handicrafts Emporium:13). Det sier seg selv at det er knyttet status til et slikt festplagg. Skulderymykket, koma, er laget av sølv med forgylling, ofte med dragemønstre. De omtales i handicraftsbrosjyren som produkter av dyktige håndverkere, bygd på århundrelange tradisjoner. A. Bhattacharaya omtaler også usedvanlig fint utført håndverk i bronse, sølv og gull, tre, stein, pappmaché og tekstiler av bomull, ull og silke. Fra det 16. århundre var det bronsestøperi i dzongen (en kombinasjon av kloster og administrasjonssentrum) i Punakha. Støpte klokke fra Bhutan var kjent for sine fine toner (op.cit.:160).

Nesten all kunst i Bhutan er religiøs og symbolsk (A. Bhattacharaya i Fraser et al. 2001:160ff) Buddhismen står sterkt i Bhutan. Klostre og templer er tallrike, og det er åpenbart at mye av landets økonomiske overskudd ble investert i slike bygninger og deres utsmykning. Tekstilutsmykningen (thangkaer), dels med malte, dels med broderte motiver, er gjerne laget av silke. Det samme gjelder de draktene som ble brukt i religiøse danser, noe vi selv fikk oppleve i Punakha, og det var verken spart på stoff eller farger.

Menneses hovedplagg, gho, er frakkeliknende med isydde ermer og av samme hovedmateriale som kvinnenens kira. Stoffene er mønstrete, men de ser ellers ut til å ha et nøkternt preg.

Bomull har vært dyrket lokalt, særlig i de varmere, sydlige deler av landet, men importeres i dag hovedsakelig fra India (Grieder 1995:4). Silke er det fornemste materialet og

ble importert fra Kina langt bakover i tid. I tillegg til hjemlig produksjon, ble ferdige ullstoffer allerede tidlig importert fra Tibet og India.

Papirproduksjon var også en hjemmeindustri, og papiret gikk i alt vesentlig til klostrene.

Hovedmaterialet i husene er tre, ofte i kombinasjon med stampet jord. Synlige konstruksjonsdeler og vindusrammer kunne ha fine utskjæringer og være malt i kraftige farger og mønstre. Det gjaldt først og fremst templer, klostre og offentlige bygninger, men også bolighus. Bolighusene, særlig i barskogsområdene, er ganske store (B. Bhattacharaya i Fraser et al. 2001:06).

Alt i alt sitter jeg igjen med inntrykket av en kultur som viser både et åndelig og materielt overskudd og som legger stor vekt på skjønnhetsgleden.

En avstikker til Nepal

For å få et mer detaljert innblikk i økonomien i marginale jordbruksområder oppunder Himalaya, kan vi vende blikket mot Nepal, bare skilt fra Bhutan av det lille landet Sikkim. I boken "Himalayan Traders" beskriver von Fürer-Haimendorf flere folkegrupper i Nepal, med hovedvekt på sherpaene i Khumburegionen i den østre delen av landet, basert på et lengre opphold der i 1957 (Fürer-Haimendorf 1975).

Der går den faste bosetningen høyt til fjells, og der finner vi et bosetningsmønster med transhumance, som kan sammenliknes med norsk seterbruk. Antallet landsbyer er begrenset, og deres beliggenhet er bestemt av tilstrekkelig med dyrkingsland. Det er tele i jorden i ca 6 måneder, og bare et begrenset antall kulturplanter kan dyrkes (op.cit.:24ff).

Husdyrholdet er det bærende element i økonomien. Yak og storfe og forskjellige krysninger mellom dem, er de viktigste husdyrene. Yak er et langhåret dyr av okseslekten og kan krysses med vanlig storfe. Smør er et viktig produkt, både som fødeemne, til lamper og rituell bruk. Yakullen blir skåret en gang i året, og blir fortrinnsvis brukt til ulltepper, teltduker og til tau. Bare den fine, bløte ullen av ungdyr kan brukes til klær. Yak kan brukes som pakkdyr, men krysninger er bedre egnet enn rene yakokser. Oppdrett av kalver, særlig av krysninger for salg, inngikk også i økonomien (op.cit.:43ff). Det var status knyttet til yak, som også hadde en plass i ritualer.

Sherpaene har, i tillegg til sine hovedboplasser, som ligger på omkring 3500 m høyde, både setrer med hus i høyreliggende områder og vinterbosteder som ligger 250-450 m lavere og som særlig brukes til korndyrking. Selv i seterområdene dyrkes noe boghveite, poteter og grønnsaker. Dette bosetningsmønsteret gir en god utnyttelse av arbeidskraften på årsbasis, og både såing og innhøsting spres over en lang periode.

Sherpaene inntok en meget fordelaktig stilling som mellommenn i handelen mellom Tibet og lavereliggende områder i Nepal. Mye arbeidskraft ble investert i handel. Det ga dem en levestandard som var langt høyere enn den mange andre fjellbønder hadde, også høyere enn hos rene jordbrukere i lavere strøk. De siste kan ikke oppvise noe av den luksus som preger mange av fjellandsbyene (op.cit.:60).

Spinning og veving spilte en grunnleggende rolle i sherpaenes økonomi. Mens karding og spinning var en allmenn aktivitet, ble det meste av vevingen utført profesjonelt av innflyttede kvinner (Kambaer) som hadde lite eller ingen jord å dyrke. Ferdige stoffer ble også videresolgt. Klærne ble for det meste sydd hjemme, men også av innleide skreddere. Skotøy ble alltid laget av spesialister. Det bodde gjerne en eller to snekkere i hver landsby. Sherpaene driver ikke selv som smeder, men noen få, både vanlige smeder og sølvsmeder, gjerne lavkaste hinduer, har slått seg ned i Namche Bazar (op.cit.:78ff). De fleste håndverkere må skaffe råvarer fra kilder langt unna.

Blant landsbyene inntar Namche Bazar en spesiell stilling. Den er hovedsakelig bebodd av handelsmenn, og det dyrkbare arealet er så lite at bare et fåtall husholdninger kan ernære seg av jordbruk. Hovedparten av husdyrene der var yakokser.

Veien fra Namcha Bazar til Tibet gikk gjennom Nangpa-La-passet, som ligger på godt over 5000 m. Handelen var regulert av myndighetene langt bakover i tid og er kjent fra et dokument fra 1828, men sherpaene hadde i realiteten stor frihet. Det var langt fra bare de profesjonelle handelsmennene fra Namche Bazar som deltok i handelen. Småhandlere, som først og fremst var bønder, foretok gjerne 2-3 handelsferder i året. Hovedformålet var å skaffe varer til eget forbruk, men også noe til videresalg.

Sherpaene hadde lite av egne produkter å selge til tibetanerne, men måtte skaffe varene langveisfra. Viktigst var korn, annet gods var fargestoffer som krapprot, smør, tørkede poteter, uraffinert sukker, røkelse, håndlaget papir, bøffelhud og bomullstøy. Store mengder jern fra Those i Nepal, særlig i form av plogskjær, ble ført til Tibet, men man kan vel gå ut fra at de også dekket sine egne behov. De to viktigste varene som ble hjemført fra Tibet, var salt og saueull. Andre varer inkluderte te, tobakk, saueskinn, pels, tørket kjøtt, ullstoffer, klær og støvler, men også luksusvarer som kinesisk silke, sølvgjenstander, porselenskopper, håndtrykte bøker og flere ting til rituell bruk.

Disse spredte trekkene viser oss en variert og utadvendt økonomi. Andre folkegrupper i Nepals fjellområder har mange likhetstrekk med sherpaene i økonomi og levesett. Jordbruket skulle også gi føde til et stort antall munk og nonner som ikke var direkte engasjert i jordbruk, og i likhet med Bhutan, må mye av overskuddet ha gått til religiøse formål. Men, det har også satt sitt preg på vanlige hjem. Noen familier har et eget lite kapell. Der kan det finnes hellige skrifter, og hos de rike henger bemalte tangkhaer på veggene. Thangkaene er laget av spesialister, og det gir status å ha en thangka utført av en kjent maler (op.cit:19). I velstående hjem kan det stå rekker av skinnende blanke kobber- og messingkar, som er mer til pynt enn til bruk, på hyller i hovedrommet.

Marokko

Høsten 2005 var jeg på en spennende reise i Marokko. Med utgangspunkt i Marrakesh reiste vi rundt på smale og svingete fjellveier i berberområdene i Atlasfjellene, og vi reiste gjennom det fruktbare slettelandet mellom Atlanterhavet og fjellene. Vi kjørte gjennom de sammenhengende daddellundene i Draadalen på grensen mot Sahara, og hvem lar seg ikke fascinere av skiltet i Zagora med tegning av en kamelkaravane og teksten ”45 dager til Timbuktu”.

Vår reiseleder, Wilfried Stanzer fra Østerrike, kunne mer enn å kjøre firehjulstrekket på dårlige veier. Han er også teppeekspert, initiativtaker og drivende kraft i Ait-Kozemaprosjektet, som gir kvinner i fjellandsbyene en velkommen ekstraintekt med produksjon av både knyttete tepper og vevde kelimer. Prosjektet har tatt opp igjen utdødde tradisjoner med behandling av ullen i alle stadier frem til ferdige tepper, og med bruk av plantefarger. Stanzer arbeider også med å gjeninnføre gamle saueraser som gir ekstra fin ull til tepper. Mens vi gikk på det lokale markedet ved fjellandsbyen Askaoun, gikk Stanzer på muldyrparkeringen for å lete etter gamle mønstre og tepper gjenbrukt på dekkener og annet utstyr til muldyrene. På dette markedet kunne man, ved siden av frukt, grønnsaker og nyslaktete høner, kjøpe dongeriklær, plastvarer, radioer og andre moderne industrivarer.

Ait-Kozemaprosjektet har sitt sentrum i landsbyen Amassine, ca 2000 m.o.h. noen mil vest for Ouarzazate og omtrent sørsørøst for Marrakesh. Der var litt av hvert å observere når det gjaldt åkerland og bebyggelse. Da vi var der i begynnelsen av oktober, var innhøstingen over og grøden vel anbrakt i det store, felles forråds huset øverst i landsbyen. Det var en labyrint av ganger og små rom i flere etasjer, og korn og andre grøder måtte bæres opp på stiger i bratte sjakter til den enkelte families forråds-kammer.

Befolkningen er berbere, et kaukasoid folkeslag av ukjent opprinnelse, og de har bodd i Marokko langt bakover i tid. Berberne utgjør i dag 60-70 % av Marokkos befolkning, men det er ingen skarpe etniske skiller mellom dem og araberne i sletteområdene ut mot kysten eller den negroide befolkningen i sørøst (Hoffman 1967: 20 og 40).

Det er usikkert hvor langt tilbake i tid Amassine og andre landsbyer i Atlasfjellene har vært bebodd, og generelt har arkeologer vært lite interessert i drive undersøkelser i utkantområder i land med rike sentralområder med store og spektakulære monumenter. Jeg har lurt på om jeg er den første arkeolog som har besøkt Ammassine.

Området er nå trebart, og der er vinter med sne fra juletider og 2-3 måneder fremover. Åkrene bestod av mange små terrasser i skråningen nedenfor bebyggelsen og på motsatt side av elven. I disse områdene drives et intensivt jordbruk og hver dyrkbar flekk blir utnyttet. Ifølge Hoffman (op.cit.:23-24) dyrkes hvete, bygg, fikener, annen frukt og grønnssaker opp til over 2000 m.o.h. Høyere oppe er bygg og rug enerådende kornslag.

Her som ellers i fjellområder, er husdyrholdet et bærende element i landbruket. Husdyrene er fremfor alt sauer og geiter, og vi så mange blandete sau- og geiteflokker på våre kjøreturer gjennom Atlasfjellene. Vi lurte ofte på hva de spiste, for landskapet var brunsvidd uten mange grønne strå.

En dag tok vi turen opp til sommerlandsbyen som lå noen kilometer fra og ca 300 m høyere enn Amassine. Her ligger sommerbeitene og her tilbringer store deler av befolkningen sommermånedene. Vi skulle ikke langt ovenfor Amassine før det ble betraktelig grønnere, og mange steder langs bekker og andre steder hvor det var vann, lå det tett med små åkerlapper. Ved en annen sommerlandsby på ca 2300 m så vi til og med en skråning med frukttrær. Jeg er ikke sikker på hva slags frukt det var.

I dette området er det kort avstand mellom den faste landsbyen og sommerlandsbyen. I andre områder drives andre former for transhumance. Det gjaldt, og gjelder fremdeles for noen i den store Ait 'Attastammen. Mange i denne stammen foretok årlige flytninger på opptil 200 km med sauene opp i alpinsonen, og gjeterne bor i ull- og geitehårstelt (Hart 1984:5). Vi så noen slike teltleire med innhegninger for dyrene på vår reise gjennom "Attaland".

Denne livsformen har hatt stor innflytelse på stammens organisasjon og sosiale liv. Beitelandet ble brukt kollektivt, og tidsrommet var strengt regulert. Det var ofte kamp om beitene, noen ganger med blodig resultat (op.cit.:19ff).

En viktig institusjon blant berberne, som ellers i Marokko, er markedet, souken. De opplysninger jeg har funnet er generelle, og jeg har ikke fått tak i slikt som gjelder fjellandsbyene spesielt. Det finnes både lokale markeder for noen få landsbyer, distriktmarkeder og stammemarkeder. Markedet ligger gjerne borte fra bosetningene og holdes vanligvis ukentlig, på en fast dag. De større markedene ligger gjerne ved knutepunkter for trafikken eller på grensen mellom økologiske soner. Markedene er erklært som nøytralt område, og alle kunne ferdes fritt til og fra. Markedsfreden var gjerne støttet av religiøse sanksjoner og markedene lagt under en helgen (Hoffman op.cit.:79ff).

På markedene omsettes ikke bare egen overskuddsproduksjon av jordbruksvarer, men også lokalt produserte varer som jordbruksredskaper, kvernsteiner, hjemmelagete tepper, halmmatter og håndlaget keramikk. Der omsettes lærvarer fra byene og importerte dagligvarer. På alle markeder, unntatt de minste, finnes håndverkere som smeder og skomakere, og markedene er viktige i det sosiale liv.

Som nevnt lever ikke berberne skarpt avgrenset fra andre folkegrupper, og det er ingen skarpe, etniske skiller hverken mellom berbere og arabisktalende eller mot de negroide folkene i sørøst. De har samme religion og mye felles i kultur. Likevel er de meget bevisste på og understreker sin etnisitet gjennom slike ting som klesdrakt, oppførsel og språk, og berberne anser seg som finere enn både araberne og de negroide (Hoffman op.cit.:40-41).

Diskusjon og sammenfatning

Hva har så disse spredte trekk fra noen fjerne land resultert i? Jeg har fått bekreftet at det fins en del grunnleggende fellestrekk i bosetningsform og ressursutnyttelse mellom kulturer i områder med begrensede eller marginale jordbruksvilkår. Behovet for store arealer som kan utnyttes på varierte måter, enten til primærproduksjon, særlig beiter, men også til forsanking og brensel, ser ut til å være gjennomgående. De var ikke små de bøkene med tørre busker til brensel som kvinnene i Amassine bar hjem på ryggen. I et område med mangel på trevirke til bærekonstruksjoner i husene, må bygningstømmer ha vært en viktig importvare. Vi kunne se at bærebjelkene var tynne og krokete, og mange mennesker burde ikke stå midt på gulvet samtidig. I Bhutan har skogen vært viktig til flere formål, blant annet til papirproduksjon. Utnyttelse av egen arbeidskraft til andre formål enn jordbruksproduksjon har spilt en stor rolle i noen områder, og det er ikke bare her hjemme at utleie av egne arealer, særlig beiter, har skaffet sikre, årlige inntekter. Som helhet er det mangfoldet i utnyttelsen som slår en.

Det er interessant å se hvor stor rolle importerte tekstiler, både råvarer og ferdige produkter, har spilt. Hvor mange av våre folkedrakter har ikke brokadeliv og silketørkler som vanlige innslag i festplaggene, og det er ikke bare i norske dal- og fjellbygder kvinnene bærer deler av familieformuen til skue i form av store og fint forseggjorte smykker (Martens 1998:33-35).

I artikkelen "Karl den store, Muhammed og Uldsækken" refererer Lise Bender Jørgensen (1995) en kilde fra den nordiske syvårskrigen, fra 1566. Blant gods som svenske soldater røvet i Härjedalen, stod tekstiler høyt i kurs. "Det er endnu mere påfaldende, at en meget stor del av tekstilene er importerede, fra England, Friesland og Flandern. Det betyder at man inde midt på den Skandinaviske Halvø, langt fra alfarvej, har købt store mængder av utenlandsk klæde. Selv om kvinderne her brugte otte måneder av året på tekstilfremstilling, kunne de altså alligevel ikke holde familien med tøj" (Bender Jørgensen 1995:74-75). Kan det ikke like gjerne skyldes at de importerte tekstilene var av finere kvalitet enn de hjemlige og iallfall delvis ble brukt til andre, mer eksklusive formål?

Det har vært vanskeligere å finne frem til spesialprodukter for varebytte fra berberområdene – områder hvor de økologiske vilkår kunne variere over korte avstander – noe som i seg selv gir grunnlag for varebytte. Berberstammene beskrives flere steder som krigerske og egenrådige, og kamper med andre stammer var vanlige. Under slike forhold har våpen spilt en stor rolle, og det er nærmest selvsagt at våpen var statussymboler.

De ytre trekk og beskrivelser av næringsliv sier i seg selv lite om motivene bak. Etnisk selvhevdelse, som hos berberne, er intimt knyttet til forholdet til de andre. Produksjon og omsetning av våpen et ett av de mange forhold jeg gjerne skulle ha funnet ut mer om. Det er nærliggende å tro at bhutanesernes investeringer i templene ikke bare er religiøst motivert, men at det også er et kollektivt uttrykk for kulturell tilhørighet. Jeg oppfatter selvhevdelse og tilhørighet til "storsamfunnets" kultur som to sider av samme sak: Man har ikke bare tatt imot nye kulturtrekk, men aktivt brukt sin skaperkraft til å gi dem egne uttrykk.

Referanser

- Appadurai, A. (red.) 1988: *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge University press.
- Bender Jørgensen, L. 1995: Karl den Store, Muhammed og Uldsækken. I Resi, H.G. (red): *Produksjon og samfunn*. Universitetets Oldsaksamling, Varia 30, Oslo.
- Fraser, N., Bhattacharaya, A. & Bhattacharaya, B. 2001: *Geography of a Himalayan Kingdom: Bhutan*. New Delhi.
- Fürer-Haimendorf, C. von 1975: *Himalayan Traders. Life in Highland Nepal*. London.
- Grieder, S. 1995: *Gesponnen, gewoben, getragen. Textilien aus Bhutan*. Utstillingskatalog.

- Handicrafts Emporium (u.år): *Information Catalogue*. Thimpu.
- Hart, D. 1984: *The Ait'Atta of Southern Morocco. Daily Life and Recent History*. Cambridge.
- Hoffman, B.G. 1967: *The Structure of Traditional Moroccan Rural Society*. Studies in Social Anthropology, Vol.II. Mouton & Co. Haag-Paris.
- Martens, I. 1989: Bostningsvilkår og ressursutnyttelse i Norge – Et marginalitetsproblem? *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1986-88, Oslo*.
- Martens, I. 1998: Some Cultural Aspects of Marginal Settlement and Resource Utilization in South Norway. I Andersson, H., Ersgård, L. & Svensson, E. (red.): *Outland Use in Preindustrial Europe*. Lund Studies in Medieval Archaeology 20, Lund.
- National Environment Commission 1998: *The Middle Path. National Environment Strategy for Bhutan*. Thimpu.
- Wolf, E.R. 1966: *Peasants*. Foundation of Modern Anthropology Series. Englewood Cliffs.